La via a la chatscha da patenta

Il svilup dal dretg da chatscha en il Grischun

■ Avant 100 onns – ils 16 da mars 1913 – è vegnida fundada a Landquart l'Uniun grischuna da chatschaders da patenta. Anc il medem onn èn vegnidas realisadas las emprimas set secziuns. L'uniun aveva a l'entschatta oravant tut en mira da defender la chatscha sco activitad populara pajabla per tuts (taxas bassas) e d'impedir la chatscha da revier. In sguard sin il svilup dal dretg da chatscha dal temp medieval a l'entschatta dal 20avel tschientaner mussa pertge ch'ils chatschaders èn s'engaschads gist per questas duas finamiras che duevan restar las caracteristicas da la chatscha dal Grischun enfin oz.

Chatscha d'urs medievala. (Maletg mural al chastè da Razén, ca. 1350).

Dal dretg roman al declin da la chatscha libra

Il dretg roman stipulava la chatscha libra cun il dretg d'occupaziun, quai vul dir che la selvaschina sajettada tutgava al chatschader. Er al cumenzament dal temp medieval è vegnida pratitgada la chatscha libra fin suenter l'èra da Carl il Grond. Dal 11avel fin a l'entschatta dal 14avel tschientaner èn percunter vegnidas a la testa las schlattainas feudalas da l'Imperi tudestg. Quest svilup ha manà a la sperdita dal dretg da chatscha liber.

Ins sa cun segirezza ch'ils signurs nobels gievan a chatscha. Ils ins cun ina concessiun, ils auters cun in dretg emprestà ed anc auters tras in'appropriaziun garmadia. Il fraud da chatscha vegniva chastià dals signurs a moda severa, surtut sch'i sa tractava da tschiervs, capricorns, chamutschs ed urs. Il luf ed il luf-tschervver percunter eran malvis, quels stuevan ils subdits sajettar.

Ils cumins vegnan a la pussanza

A la fin dal temp medieval ha il Grischun dad oz cumenzà a sa distatgar dal reschim feudal. Il punct culminant da questas stentas d'emancipaziun politica ha furmà la fundaziun da la Republica da las Trais Lias ch'ha unì la Lia da la Chadé (fundada il 1367), la Lia Grischa (1395/1424) e la Lia da las Diesch Dretgiras (1436).

Il 1524/26 han las vischnancas da las Trais Lias renovà a Glion il patg federal. Sper las reglamentaziuns da la baselgia ed auter pli è era vegnida reglada la chatscha. L'artitgel 12 dals conclus exprima cleramain: «Wir habent hie ouch verordnet, das füro hin alle wiltbannt und rinnend Wasser zu jagen und zu fischen eim jedem gericht, dar in das gelegen ist, zu gehören, und, ob eyner an söllichem, yetz stadt, etwas erkoufft hette, das sol im wyderum gebenn und gelegt werden.»

A partir da là valeva il dretg da commember e tar quel tutgava era la chatscha. In commember cumplain era quel che possedeva «agen fim» (in agen bain). Ins pudeva pia ir a chatscha ed a pestga libramain entaifer ils cunfins da l'atgna dretgira, vul dir dal cumin che correspunda pli u main als circuls odierns. Ils vischins d'auters cumins valevan percunter sco persunas d'ordaifer e vegnivan era tractads e chastiads correspundentamain sch'els gievan a chatscha sin territori «ester».

Leschas e decrets da las Trais Lias

In pled impurtant en l'organisaziun da la chatscha ha era gì la Dieta da las Trais Lias, tut na vuleva ella betg surlaschar als cumins. Il 1558 ha las Trais Lias fixà a Tavau probablamain l'emprim temp da schanetg en il Grischun: «Item als von wegen des geuylts, ist von ingenden Mertzen bis uff Sand Jakob tag verbotten, vorbehallen beren, wolff, füxs, hasen, thüben, und weller der were, der sonlich übersache, der ist X Kronen buoss verfallen.»

La dieta dal 1612, puspè a Tavau, ha amplifitgà las prescripziuns respectivas.

Schebain che las persunas d'uffizi avevan l'obligaziun da denunzia, n'era la surveglianza betg adina optimala. Fin en il 18avel tschientaner èn ils temps da schanetg vegnids prolungads e puspè scursanids, gea igl ha dà temps nua che tut era bunamain puspè sco avant il 1558.

Ma alura ha il «lobliche grosse Congress» dals 28 da favrer 1745 decretà: «In Betrachtung einer bessern Ordnung in ansehung der Jagdbarkeit einzuführen, ist gut befunden worden die ehrsamen Gemeinden abscheidlich dahin zu erinnern durch Neu publizierendes Verboth die Landesangehörigen dahin angehalten, durch die Gewöhnliche verbottene Zeit, einiges gewild ohn ausnahme, weder zu jagen noch zu schiessen. Alle fröm-de ausländische Jäger, aber, die sich unbefügter Dinge in unsern Landen zu jagen, oder einiges Gewilde darin schiessen bis anhero, und künftighin unterstanden haben oder thäten, von unsern Gränzen vollkommen verbannet, als Betreuungs-Fall zu scharfer Straf gezogen, auch wo selbe sich in Flucht, oder gewalttätige Gegenwehr sich retirieren wollten als vogelfrei angesehen und declariert seyn sollen.» Tge usits severs! Ins aveva damai maun liber da sajettar sin ils fraudaders.

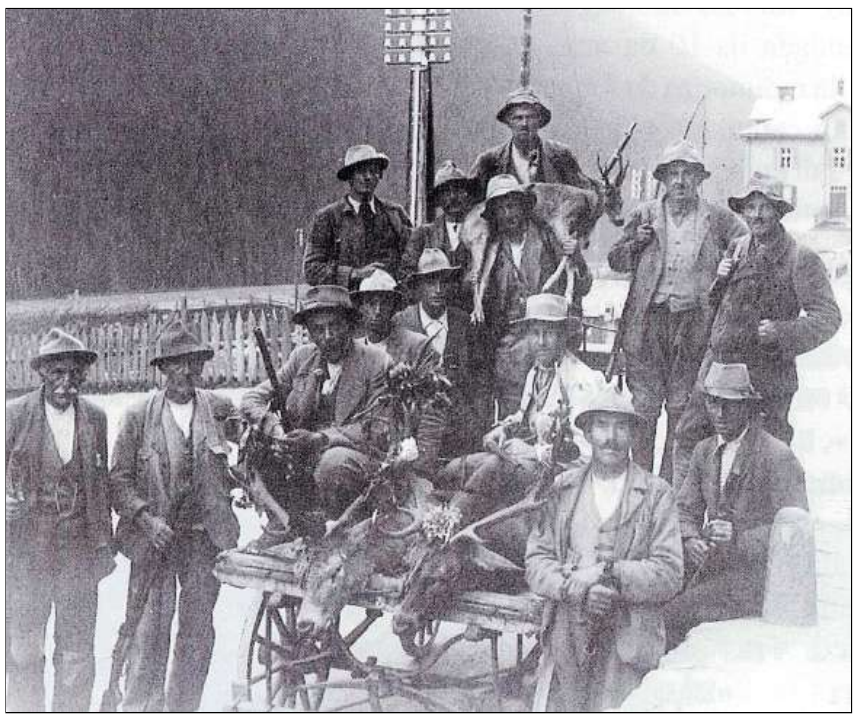

Las mesiras da tgira han purtà fritgs: il 1938 han ils organs da chatscha puspè pudì dar liber la chatscha da tschiervs. (Foto: Gruppa da chatschaders da Mustér/Tujetsch a Sedrun).

Il Chantun emprova da far frunt a la chatscha sfranada

La fin dal 18avel tschientaner èsi stà finì cun la Republica da las Trais Lias. Suenter ils embrugls da la Helvetica ha l'acta da mediaziun da Napoleun reglà il 1803 las relaziuns politicas. Il chantun Rezia è daventà il chantun Grischun dad oz. En la lescha da chatscha chantunala dal 1826 pon ins leger: «Il mandat da chatscha dals 16 da fanadur 1805 e sias explicaziuns dals 12 da matg 1812 èn vegnidas negligidas dapi lung temp quasi cumplettamain, e tant ils indigens sco era ils esters han surpassà senza vegnir chastiads e da mintga stagiun questas ordinaziuns da chatscha. Ina tala sfranadadad avess extirpà en paucs onns bunamain tut la selvaschina. Perquai è il fitg ludaivel Cussegl grond da l'opiniun da cumplettar sco suonda ils mandats da chatscha gist menziunads, e da metter en vigur els en ina lescha chantunala suenter l'approvaziun dals undraivels cussegls e da las vischnancas. Confurm a quai vegn decretà il suandant: ‹Igl è scumandà severamain a mintgin da chatschar, sajettar u tschiffar ina selvaschina, saja quai in animal da quatter chommas u in cun alas, cun excepziun dals animals da rapina donnegius, e quai dals 12 da mars fin ils 24 da fanadur tenor il temp nov.›» En cas da cuntravenziun vegniva mintgin chastià cun 10 curunas.

La lescha dal 1805 cumpigliava 6 artitgels, quella dal 1827 gia 17. Ed uschia pon ins persequitar numerusas midadas da la lescha da chatscha durant l'entir tschientaner:

1835: Il temp da schanetg vegn prolungà sin la perioda dal prim da mars fin ils 25 d'avust.

1840: Il suveran decida da schanegiar ils tschiervs durant diesch onns.

1841: Conclus da limitar la chatscha bassa sin il temp dal prim d'avust fin il prim da mars, la chatscha auta dal prim d'avust fin ils 11 da november.

1849: Ils votants refuseschan l'introducziun d'ina patenta da chatscha.

1850: Sin fundament d'ina lescha vegn l'entschatta da la chatscha generala fixada sin ils 25 d'avust, la chatscha da chamutschs duai ir a fin ils 11 da november e la chatscha bassa il prim da mars.

1853: Ina gronda maioritad dals votants concluda da «scumandar durant ils proxims 10 onns sin l'intschess da l'entir Chantun la chatscha da tschiervs e da fixar in chasti da surpassament da 10 curunas».

1856: Ina nova lescha da chatscha che vuleva introducir la taxa da patenta è vegnida refusada cun 5168 vuschs na e 1930 vuschs gea.

1858: Il suveran refusescha l'introducziun da patentas da chatscha cun 8911 vuschs na e 1070 vuschs gea ed approvescha la lescha «scumond da la chatscha da tschiervs» cun 9035 vuschs cunter 783 vuschs.

1860: Midada da l'art. 9 da la lescha existenta: l'entschatta da la chatscha è il prim da settember, la chatscha da chamutschs dura fin ils 15 d'october, per «l'ulteriura selvaschina» finescha la chatscha la fin da schaner. I vegn scumandà en l'entir Chantun da sajettar e tschiffar «utschels pitschens».

1867: La disposiziun davart l'import e la vendita da charn-selvaschina durant il temp da schanetg vegn approvada.

1873: Il suveran approvescha ina lescha da chatscha ch'introducescha ina patenta per esters e Svizzers na-domiciliads, ma betg per ils burgais dal Chantun. Per quels resta la chatscha vinavant libra da taxas.

1876: L'emprova d'introducir la taxa da patenta era per ils chatschaders grischuns vegn refusada cun 4718 vuschs na cunter 3821 vuschs gea

Introducziun da la taxa da patenta

Il 1877 ha il suveran finalmain approvà l'introducziun d'ina patenta era per ils burgais dal Chantun ed ils Svizzers domiciliads. Quest pass era daventà necessari suenter che la Confederaziun aveva relaschà il 1875 in'emprima lescha da chatscha federala. Ch'il stadi aveva intervegnì en la chatscha libra na vuleva betg ir en il chau a mintgin. Ma ussa era ina nova lescha da chatscha sin maisa. Quella exprimiva che la chatscha grischuna tutgava a l'entira populaziun, che mintgin dastgava e saveva ir a chatscha sch'el pajava insatge per ses dretg.

Ils chatschaders ston damai pajar al Chantun ina taxa da patenta. Las patentas èn valaivlas en l'entir Chantun, dentant sulettamain per la persuna menziunada en la patenta. Esters survegnan la patenta mo sch'els èn domiciliads en il Chantun. Persunas che n'han anc betg cuntanschì il 17avel onn da naschientscha, survegnan la patenta sulettamain, sch'els han la lubientscha dal bab u da l'avugà. La chatscha vegn dividida en ina chatscha auta ed ina chatscha bassa, mintgina cun ina patenta speziala. A la chatscha auta èsi lubì da sajettar chamutschs, tschiervs, chavriels, muntanellas, lieurs che midan pail, tut las giaglinas selvadias ed ils animals da rapina da las autas muntognas. La chatscha generala cumenza il prim da settember, la chatscha da tschiervs, chamutschs, chavriels e muntanellas finescha ils 30 da settember, la chatscha da l'ulteriura selvaschina ils 15 da december. Igl è scumandà da sajettar e tschiffar ansiels-chamutsch ed animals ch'han fatg pitschens, il medem vala era per vatgas-tschierv e chavrolas e lur pitschens dal medem onn (vadels-tschierv e chavriels), giaglinas selvadias e giaglinas selvadias pitschnas. Igl è scumandà d'ir a chatscha auta cun chauns curridurs ed armas a repetiziun. Ils chastis da surpassament sa movan tranter in minimum da 5 francs ed in maximum da 100 francs. Pretsch da las patentas: per la chatscha auta 8 francs, per la chatscha bassa 6 francs, e per tuttas duas ensemen 12 francs.

A la sava dal 20avel tschientaner

L'onn 1894 ha il pievel refusà cun radund 6000 vuschs na e 4000 vuschs gea in sboz da lescha da chatscha che vuleva auzar la taxa da patenta. La chatscha è pia era restada en il 20avel tschientaner in tema permanent. Cun vehemenza è vegnì insistì d'augmentar ils effectivs da selvaschina e da realisar ina chatscha confurma a las prescripziuns. Questas tematicas han sveglià numerusas discussiuns tranter ils chatschaders.

1902: Il suveran approvescha ina nova lescha da chatscha cun 6743 vuschs gea e 3138 vuschs na. La chatscha generala cumenza il prim da settember, «la chatscha da chamutschs, tschiervs, chavriels e muntanellas finescha ils 25 da settember» e quella da «l'ulteriura selvaschina ils 30 da settember». Da Rogaziun federala è la chatscha scumandada en l'entir Chantun. Taxas da patenta: per ils abitants dal Chantun 12 francs (tuttas duas chatschas), per persunas d'auters chantuns 40 francs, per esters 100 francs. Patentas dal di custan tranter 10 e 20 francs.

1905: Ina nova lescha da chatscha entra en vigur. Ella determinescha tranter auter: «La chatscha bassa cumenza il prim da settember, la chatscha auta ils 7 da settember. La chatscha auta finescha ils 25 da settember, la chatscha bassa ils 30 da november. Las patentas restan las medemas.» La lescha da chatscha cumpigliava ussa 38 artitgels.

1910: Il suveran refusescha cun 7042 vuschs na e 5862 vuschs gea ina revisiun parziala da la lescha da chatscha che preveseva d'augmentar la taxa da patenta.

1913: Uss approveschan ils votants la revisiun parziala. La taxa da patenta vegn auzada da 12 sin 40 francs, la taxa per persunas d'auters chantuns e per esters sin 100 resp. 200 francs. La taxa da patenta è s'augmentada uschè andetgamain che bain inqual chatschader ha stuì sa dumandar, sch'el saja insumma anc abel da la pajar. In emploià da viafier per exempel cun in temp da lavur da 12 uras al di gudagnava en 14 dis 52 fin 56 francs. Il medem valeva era per ils mastergnants, ils pitschens emploiads ed ils purs.

Sin fundament da quest augment andetg da la taxa e d'in rapport d'experts davart l'introducziun da la chatscha da revier (1910) è lura vegnida fundada il 1913 l'Uniun grischuna da chatschaders da patenta. Ella aveva la finamira primara da defender taxas pajablas per tuts e d'impedir la chatscha da revier (che svegliava la tema che la chatscha grischuna vegnia vendida als megliers offerents).

Sco quai che l'ulteriur svilup enfin oz mussa, han ils chatschaders pudì defender cun success lur intents dal temp da fundaziun. Da l'autra vart han er cuntinuà las stentas dal legislatur da regular e tgirar la selvaschina il meglier pussaivel. Ed er en avegnir vegn l'equiliber tranter la libertad da chatscha ed ils princips da la biologia da la selvaschina a furmar la sfida principala areguard la tematica tant fascinanta sco delicata «chatscha en il Grischun».

La preschentaziun:
Dossier «Svilup dal dretg da chatscha»

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=2976
www.chattà.ch